

КИЇВСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ ЄВГЕНА РИХЛІКА

Чехи на багатонаціональних українських теренах завжди користувалися глибокою повагою за свою талановитість, працелюбність, толерантність. Київські чехи не були винятком. Багато з них зробили безцінний внесок у становлення інфраструктури міста, підприємницьку, освітню, наукову та мистецьку галузі функціонування Києва, вписавши свої імена на сторінки його історії. Інші ж, хоча і не залишили по собі гучної пам'яті, проте були сумлінними працівниками, порядними людьми, прекрасними батьками, добрими сусідами – одним словом, киянами, якими по праву може пишатися місто.

Стаття присвячена людині, яка багато досягла у житті, людині, яка пожертвувала життям за право не зраджувати своїх моральних принципів, людині, яка була громадянином своєї країни, ніколи не забуваючи про чеське коріння. Це відомий у 20-х роках ХХ ст. вчений-славіст, філолог, історик, краєзнавець, етнолог, педагог та громадський діяч Євген Антонович Рихлік.

Рихлік Євген Антонович (1888–1937) – уродженець села Вільшанка на Волині, син переселенців зі Східної Чехії, людина блискучої освіти та широкої ерудиції, володів одинадцятьма мовами [1, арк.4]. Він є автором більш як трьох десятків наукових праць – статей, монографій, рецензій – із вивчення слов'янської, зокрема української, чеської, польської філології, етнографічних студій, присвячених українським чехам, наукових розвідок про культурницьке і наукове життя України, Чехії та Польщі, програмних статей про організацію вивчення національних меншин в УСРР. За своє життя професор Рихлік здобув значний педагогічний досвід, викладаючи різні дисципліни у Вищих Жіночих курсах, трьох київських гімназіях, Київському університеті на різних стадіях його реформування, Українському науковому інституті книгознавства, Самарському педагогічному інституті, Ніжинському інституті народної освіти [1, с. 6, 15–17, 21, 23, 34, 38, 43 зв.]. Серед його особливих заслуг: по-перше, участь у порятунку культових друкованих раритетів, виданих слов'янськими мовами, у м. Самара у

1918–1919 рр.; по-друге, організація заходів, спрямованих на духовно-культурне відродження чеської спільноти в Україні протягом 1920-х рр. [2] та, по-третє, створення у 1929 р. Кабінету для вивчення національних меншин України, зокрема і чехів, при Етнографічній комісії Всеукраїнської Академії наук [3]. Він загинув за нез'ясованих обставин, відбуваючи покарання у трудовому таборі в Сибіру, куди потрапив після засудження, звинувачений у контрреволюційній та націонал-шовіністичній діяльності на користь Чехословаччини [4].

13 із 49 років свого життя Євген Антонович прожив безпосередньо у Києві. Однак, можна стверджувати, що куди б його не закидала доля – до Житомирщини, Самари, Ніжина, – Київ завжди залишався для вченого своєрідним центром тяжіння. Він їхав, бо того вимагали обставини, але неодмінно повертався. Єдине місце, звідки йому так і не вдалося повернутися – це сибірські ліси, де він назавжди знайшов свій останній притулок.

Вперше до Києва юний Євген, або Едмунд, як його називали чеські друзі, потрапив у віці 19 років. У 1907 р. мама привезла хлопця з рідного села до квітучого чарівного міста навчатися. Зважаючи на його особливі гуманітарні здібності та любов до наук, юнак із легкістю вступив до престижної Київської 5-ї Києво-Печерської чоловічої гімназії, званої такими відомими пізніше випускниками, як Костянтин Паустовський та Михайло Булгаков [1, арк. 4; 5]. Вчився Євген із радістю та завзяттям, демонструючи обізнаність у слов'янській тематиці, що цілком зрозуміло з огляду на національний колорит його малої батьківщини, де були розташовані чеські, українські, польські поселення і де лунали російська, українська, чеська, польська, німецька, єврейська та інші мови.

Два роки швидко промайнули, і Євген успішно склав вступні іспити до університету св. Володимира на відділення слов'янської філології історико-філологічного факультету [6, арк. 24 зв.]. І хоча у чеських родинах України завжди приділяли велику увагу питанням освіти дітей, проте випадок з Євгеном Рихліком є скоріше винятком із правил, оскільки здобувати вищу освіту в одному з найкращих університетів Російської імперії для дітей чеських переселенців-селян було надто складно.

Йому дуже пощастило одразу потрапити під крило Тимофія Дмитровича Флоринського – вченого-славіста широкого профілю, історика, літературознавця, лінгвіста, фольклориста та етнографа і, до того ж, декана факультету та завідувача кафедри слов'янської філології. Флоринський вважався одним з найкращих богемістів – знавців чеської історії, мови та культури, був пов'язаний із чеською інтелігенцією Києва. Євген став для Флоринського носієм живої чеської мови та національного менталітету, перспективним учнем, який міг продовжити справу свого вчителя. Професор посприяв отриманню небагатим та старанним юнаком «найвищої стипендії першого розряду св. Кирила та Мефодія для студентів, що спеціально займаються слов'янською філологією, за успіхи у науках та поведінку» [7, арк. 1; 8, с. 12–13], врятував його від виключення з університету за участь у студентських заворушеннях 1910 р. [6, арк. 25], керував написанням дипломної роботи, яка здобула золоту медаль і була опублікована в «Университетских Известиях» [9] та окремою монографією у 1915 р. [10].

Чотири роки Євген жив звичайним студентським життям і, як виходець із родини з середніми статками, не «білопідкладочник», винаймав поганеньку кімнатку на околиці Києва, до університету діставався пішки, харчувався скромно, підробляв репетиторством, більшу частину вільного часу проводив у бібліотеці та за навчанням. Трохи відпочити вдавалося тільки вдома під час літніх вакацій [11].

У травні 1913 р., успішно склавши випускні іспити та отримавши тимчасове посвідчення [1, арк. 1], Євген Антонович залишився у Києві, при рідному університеті, в якості студента магістеріуму для підготовки до професорського звання [6, арк. 24 зв.]. Його запросили викладати славістичні дисципліни до Київських Вечірніх Вищих жіночих курсів, жіночих Києво-Подільської гімназії та гімназії Євсєвої. Викладання та навчання забирали всі сили, виснажуючи і морально, і фізично [1, арк. 15–17, 34].

Ситуація ускладнилась із початком Першої світової війни. У цей складний період Євген Антонович не залишав Києва, переживаючи всі труднощі воєнного часу. У місті жили його чеські родичі – Швиговські та Кліхи [6, арк. 24 зв.], які

брали активну участь у патріотичному національному русі чехів в Україні, зокрема у діяльності Товариства імені Яна Амоса Коменського, яке збирало кошти для Фонду щойно сформованої Чеської дружини, опікувалися чеськими та словацькими військовополоненими та біженцями [12]. Молодий вчений продовжував працювати над своєю дисертацією, восени 1917 р. після двох обов'язкових вступних лекцій став приват-доцентом Київського університету [6, арк. 4] та водночас читав лекції з польського письменництва у Київському українському народному університеті [1, арк. 38], заснованому у 1914 р. [13, арк. 2]. Незважаючи на надзвичайне педагогічне навантаження, він долучився і до наукового життя Києва. Він був серед фундаторів Історико-літературного товариства при Київському університеті, заснованого 1917 р. [14, арк. 1], а також його було обрано дійсним членом Історичного товариства Нестора-літописця, які акумулювали найталановитішу молодь міста [1, арк. 19]. Саме на цьому непростому етапі свого життя Євген Антонович закохався, створив родину, радів появі на світ свого єдиного сина. Він змушений був багато працювати і піклуватися про рідних [1, арк. 8, 41].

Євген Антонович ніколи не був байдужим до долі своєї батьківщини і стежив за політичними змінами. Він вітав Лютневу революцію, але абсолютно не розумів Жовтневого перевороту [6, арк. 25]. Подальші події його приголомшили і примусили шукати для своєї родини кращих умов. Початок 1918 р. приніс погіршення у роботі університету, виплата заробітної платні здійснювалась нерегулярно, уряд повернувся до ставок 1917 р., які не відповідали реаліям часу [15, с. 321–324]. Тому вчений відгукнувся на запрошення Самарського педагогічного інституту, де йому запропонували професорську посаду, і навесні 1918 р. переїхав до Самари [1, арк. 21, 23].

Але доля невдовзі знову пов'язала його з Києвом, куди він повернувся у березні 1919 р., одразу ж долучившись до реформування своєї Альма-матер [1, арк. 70]. На базі університету св. Володимира були створені Київський Російський державний університет та Київський Перший український університет, де протягом 1919–1920 рр. на посаді доцента працював і Євген Рихлік [1, арк. 43 зв.;

6, арк. 25 зв.]. Тоді ж почалася співпраця вченого з Етнографічною комісією, яка відрядила Євгена Антоновича у наукову експедицію до рідного села Вільшанки для збирання етнографічних матеріалів з історії чеської колонізації українських земель [1, арк. 43 зв.]. Вчений виїхав влітку 1920 р. разом з родиною. Ця експедиція була дуже доречною. Рихліки не могли залишатися у Києві. По-перше, умови великого міста стали нестерпними для хворого подружжя (вони обоє страждали на туберкульоз) [6, арк. 25 зв.], по-друге, у цей час починалася реформа вищої школи, тобто фактично ліквідація університетської освіти як такої [16, с. 8], а викладацька діяльність в університетах Києва була єдиним джерелом заробітків Євгена Антоновича, і, по-третє, державна політика по відношенню до старої, «дореволюційної», професури ставила під сумнів безпеку вченого і його рідних.

На довгі чотири роки вченому довелося жити далеко від вируючого наукового життя столиці українських земель, відірваним від друзів, колег, бібліотек, архівів та можливості професійно зростати. Щойно з'явилася нагода, він одразу ж переїхав до Києва. З вересня 1924 р. Євген Антонович приступив до виконання обов'язків завідуючого Київською чеською трудовою школою № 105, яка була розташована на Шулявці [1, арк. 29; 6, арк. 43 зв.]. Велике значення для чеської громади Києва мав завод музичних інструментів – досить відоме до більшовицького перевороту підприємство, що належало одному з найкрупніших фабрикантів міста чеху Індржишеку. Після захоплення влади більшовиками Шулявка гостро відчула на собі економічний та ідеологічний тиск з боку нового уряду. Фабрика була націоналізована, її власник емігрував до Чехословаччини, кадрова політика здійснювалась виключно з позицій робітничо-селянського походження. Працівники були незадоволені умовами та оплатою праці [6, арк. 67,79].

Євгену Антоновичу на новій посаді теж було нелегко. Школа була значно зрусифікована, вивченню чеської історії та мови майже не було місця у радянській шкільній програмі, посада завідуючого була дискредитована попередниками, елементарно не вистачало підручників, зошитів, олівців і т. п. Не

було злагоди і серед викладацького колективу. Досить значною була група педагогів, які боялися виступати проти радянських порядків, але ще більше колег Євгена Антоновича прагнули відродити старі традиції виховання молоді у національно-патріотичному дусі, що привертало небезпечну увагу до школи і Шулявки з боку місцевих органів влади. Це розумів новий директор, і йому доводилося лавірувати між різними течіями у школі, владою, Чеською Місією, яка представляла в Україні Чехословаччину і всіляко намагалася допомогти чим тільки можна. А це не абияк лякало Євгена Рихліка [6, арк. 28 зв., 55 б, 56 а, 75].

Євгену Антоновичу вдалося налагодити безпосередній зв'язок із Чеською Місією, домогтися обрання шкільного комітету усіма членами шулявської громади, забезпечити викладання у школі чеської мови на високому професійному рівні. До того ж, він завжди намагався брати участь у всіх подіях, які відбувалися на Шулявці: батьківських зборах, зібраннях на заводі, усіх культурних заходах у чеському клубі «Стромовка». Він сприяв будівництву театральної сцени у саду «Стромовки», допомагав із визначенням репертуару [6, арк. 18 зв., 29, 38, 72].

Попри все, вчений не обривав наукових зв'язків поза Шулявкою. Він долучився до роботи Етнографічного товариства [1, арк. 5], увійшов до редколегії його друкованого органу «Етнографічний вісник» [17, с. 93], брав участь у засіданнях Історико-літературного товариства, Музичного товариства імені Леонтовича та Комісії заходо- і американознавства [1, арк. 6, 28, 29]. Протягом 1925 р. Є. Рихлік досліджував історію чеських осередків Київщини. Він з великою цікавістю збирав та аналізував матеріали, які висвітлювали усі аспекти життя чеської Шулявки до і після встановлення радянської влади. Вчений вивчав історію чеського друку, долю заводу музичних інструментів, чеської шулявської школи, Товариства імені Я. А. Коменського, участь чеської громади в економічному, суспільно-політичному та культурному житті Київщини. Особливе місце відводилось питанням участі київських чехів у Першій світовій війні, допомоги чеським військовополоненим, ставлення до радянської влади, української культури. Він зібрав матеріали з історії чеської школи у Києві [18],

історії чеських товариств міста [19–21], чеського фольклору [22–24], ілюстративний матеріал з життя київських чехів [25–27], чеську пресу [28–35], які згодом потрапили до чеського відділу наукового архіву Кабінету нацмен при Етнографічній комісії ВУАН.

Але, на жаль, і цього разу зустріч з улюбленим Києвом була недовгою. Восени 1925 р. вчений разом із родиною перебирається на Чернігівщину до міста Ніжин, де починає працювати професором мовознавства і письменництва Ніжинського інституту народної освіти [1, арк. 4]. Там він жив до свого арешту у 1931 р. Останні п'ять років на свободі Євген Антонович практично жив на два міста. Він регулярно їздив до Києва, де продовжував співпрацю з багатьма науковими установами, зокрема ВУАН, створив і очолив Кабінет національних меншин України [36, с. 22]. Навіть у фатальну ніч з 2 на 3 січня 1931 р., коли у домі вченого співробітники ніжинського ГПУ проводили обшук, він був у відрядженні у Києві [6, арк. 42].

Отже, Київ став для Євгена Рихліка рідним. Тут пройшли його найщасливіші юнацькі роки, тут він подорослішав і став професійним вченим і педагогом, зустрів надзвичайних людей. Саме у цьому місті було кохання, народження сина, надії та здійснення найсміливіших мрій. Водночас, і Києву та киянам є за що подякувати Євгену Антоновичу: за науку, за внесок у розвиток освіти, за чесність і порядність.

Джерела та література:

1. Ніжинський відділ Державного архіву Чернігівської області, ф. р – 6121, оп. 2, спр. 3301, 119 арк.
2. Павленко Л. Участь Є. Рихліка у русі національно-культурного відродження українських чехів у 1920-х рр. / Л. Павленко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2004. – Вип. 27. – Серія: Історичні науки. – № 2. – С. 96–104.

3. Павленко Л. Програма вивчення національних меншостей України (кінець 20-х – початок 30-х рр. ХХ ст.) та результати її здійснення / Л. Павленко // Народознавчі зошити. – 2001. – № 1. – С. 607–610.
4. Павленко Л. А. Кримінальна справа Євгена Рихліка / Л. А. Павленко // Україна-Чехія: історія та сьогодення / О. М. Березовський, Т. В. Брязкало та ін. – Одеса, 2013. – С. 156–176.
5. Костриця М. В'язень № 37. Повернення з небуття / М. Костриця // Житомирський вісник. – 1997. – 31 січня.
6. Державний архів Чернігівської області, ф. р – 8840, оп. 3, спр. 7753, 283 арк.
7. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 179, спр. 232–235, 2 арк.
8. Правила для учащихся в университете св. Владимира. - К.: Университетская типография, 1864. – 29 с.
9. Рыхлик Е. Поэтическая деятельность Франца Ладислава Челяковского. (Из истории чешского литературного возрождения) / Е. Рыхлик // Университетские известия. – К.: Типография Университета св. Владимира, Акционерное общество Н. Т. Корчак-Новицкого, 1914. – № 5. – С. 1–79, № 9. – С. 81–127.
10. Рыхлик Е. Поэтическая деятельность Франца Ладислава Челяковского. (Из истории чешского литературного возрождения) / Е. Рыхлик. – К.: Типография Императорского университета св. Владимира, Акционерное общество печатного и издательского дела Н. Т. Корчак-Новицкого, 1915. – 330 с.
11. ІР НБУВ, ф. 38, спр. 178, 296 арк.
12. Короткий звіт про діяльність добродійного та просвітницького Товариства імені Яна Амоса Коменського в Києві у період війни 1914–1917 рр. // Хроніка–2000. – К., 1999. – Вип. 25–26. – С. 267–271.
13. ІР НБУВ, ф. 10, спр. 10956, 4 арк.
14. ІР НБУВ, ф. 8, спр. 3284, 9 арк.

15. Історія Київського університету / Відп. ред. проф. О. З. Жмудський. – К.: Видавництво Київського університету, 1959. – 629 с.
16. Автушенко І. Б. До проблеми розвитку освіти в Україні в 1920–1930-і роки / І. Б. Автушенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2004. – Вип. 71–72. – С. 7–10.
17. Коротке звітання про діяльність Етнографічної комісії при Українській Академії наук // Етнографічний вісник. – 1925. – № 1. – С. 90–94.
18. Науковий архів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського (далі – НА ІМФЕ), ф. 7, спр. 6а/32, 8 арк.
19. НА ІМФЕ, ф. 7, спр. 6в/37, 37 арк.
20. НА ІМФЕ, ф. 7, спр. 6в/38, 103 арк.
21. НА ІМФЕ, ф. 7, спр. 6в/40, 20 арк.
22. НА ІМФЕ, ф. 7, спр. 6г/43, 17 арк.
23. НА ІМФЕ, ф. 7, спр. 6г/48а, 43 арк.
24. НА ІМФЕ, ф. 7, спр. 6з/69, 17 арк.
25. НА ІМФЕ, ф. 7, спр. 6і/71, 5 арк.
26. НА ІМФЕ, ф. 7, спр. 6і/72, 11 арк.
27. НА ІМФЕ, ф. 7, спр. 6і/74, 5 арк.
28. НА ІМФЕ, ф. 7, спр. 6к/77, 50 арк.
29. НА ІМФЕ, ф. 7, спр. 6к/78, 2 арк.
30. НА ІМФЕ, ф. 7, спр. 6к/79, 2 арк.
31. НА ІМФЕ, ф. 7, спр. 6к/80, 96 арк.
32. НА ІМФЕ, ф. 7, спр. 6к/81, 18 арк.
33. НА ІМФЕ, ф. 7, спр. 6к/82, 12 арк.
34. НА ІМФЕ, ф. 7, спр. 6к/83, 3 арк.
35. НА ІМФЕ, ф. 7, спр. 6к/84, 4 арк.
36. Звіт етнографічно-фольклорної комісії ВУАН за рік 1929 // Бюлетень Етнографічної комісії Всеукраїнської Академії наук. – 1930. – № 15. – С. 20–24.